

Лебедик Леся,
*доцент кафедри педагогіки та суспільних наук,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
доктор педагогічних наук,
м. Полтава*

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються критерії, показники і рівні професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти, що дозволило діагностувати рівень її розвитку в цілому та окремих її компонентів, і на цій основі цілеспрямовано будувати технологію підвищення кваліфікації. Розкрито суть комплексної діагностичної програми вимірювання рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти, яка містить перехресні тестові методики, самооцінку, експертні оцінки, комп'ютерне тестування тощо. Виокремлено й описано рівні професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти.

Ключові слова: *підвищення кваліфікації, розвиток, викладач, заклад вищої освіти, професійна компетентність, базові знання і компетенції.*

Постановка проблеми. Підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої освіти зумовлює низку актуальних педагогічних завдань, що потребують наукового обґрунтування. Серед них – проблема вимірювання рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти. Ця проблема набуває більшої актуальності, поза як на практиці відчувається її гостра недостатність. Водночас сучасне суспільство з його потребами зумовлюють необхідність високої професійної компетентності викладачів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми, показав, що дослідження проблеми вимірювання рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти має ґрунтуватися на

вітчизняних традиціях вивчення професійної компетентності фахівця в межах педагогічних, психологічних, соціологічних, економічних, юридичних та інших наук. Зокрема, на теоретико-методологічних працях І. Беха, Б. Гершунського, С. Гончаренка, Р. Гуревича, І. Зязюна, В. Кременя, В. Лозової, І. Прокопенка та ін.; працях з професійної підготовки педагогічних працівників Н. Бутенко, В. Грин'євої, О. Дубасенюк, Л. Кравченко, Н. Ничкало, Г. Троцько, В. Стрельнікова, М. Чобітька, О. Шапран та ін.; працях з педагогічної психології Г. Балла, Л. Виготського, Г. Костюка, Н. Побірченко, В. Семиченко, Б. Федоришина та ін.

Разом з тим, аналіз наукових праць українських авторів [зокрема, 1-6 та ін.] показав недостатність досліджень питань теорії й методики вимірювання професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти.

Зважаючи на вищевказане, **метою** статті є пошук ефективної системи вивчення рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти. **Завдання дослідження:** 1) на основі аналізу існуючих робіт виявлення критеріїв, показників і рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти; 2) вироблення діагностичної програми вимірювання рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти та її експериментальне застосування; 3) виокремлення характеристик викладачів з різними рівнями професійної компетентності.

Виклад **суті й результатів** дослідження розпочнемо з першого завдання – визначення критеріїв і показників сформованості професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти на основі положень критеріального підходу і сутнісних характеристик означеної компетентності. Критерії, власне, надають інформацію про характер викладацької діяльності, її мотиви і ставлення до виконання, фіксують діяльнісний стан суб'єкта.

У структурі професійної компетентності викладача закладу вищої освіти вбачаємо такі основні критерії:

– когнітивний – знання дидактики і суміжних з нею галузей знань, аргументування власних думок стосовно вирішення професійних ситуацій;

– діяльнісний – рівень сформованості викладацьких умінь, активна і продуктивна участь у навчальному процесі та адекватна самооцінка її значущості у навчальній роботі, корекція власної поведінки;

– особистісний – ступінь сформованості професійно важливих якостей особистості викладача закладу вищої освіти.

Кожен із критеріїв професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти проявляється у відповідних показниках.

Так, *когнітивний критерій* передбачає володіння викладачем педагогічними знаннями для вирішення професійних ситуацій, аргументовані дії й обґрунтування власних думок щодо вирішення професійних ситуацій, сприяє швидкій адаптації у складних і змінних навчальних діях. Звідси, основними показниками цього критерію є теоретичні знання дидактики, методики викладання і суміжних з ними наук, а також спеціальні знання зі своєї спеціальності, знання з інформатики та інших суміжних наук тощо).

Додатковими показниками цього критерію є: чітке формулювання мети навчально-виховного процесу, постановка завдань й усвідомлення важливості їхньої реалізації; вибір для оволодіння новою навчальною інформацією найбільш раціональних видів навчально-пізнавальної діяльності; вміння перетворювати інформацію для її використання; різноманітність прийомів і способів організації навчально-пізнавальної діяльності студентів [1, с. 45-53; 2-4; 5, с. 9-28; 6].

Діяльнісний критерій у частині активності і продуктивності участі у навчальному процесі є системою потреб, цілей, мотивів, які змушують викладачів бути активним суб'єктом процесу навчальної діяльності. Щодо адекватної самооцінки значущості своєї участі у навчальній роботі і корекції власної поведінки діяльнісний критерій спрямований на усвідомлення ступеня своєї участі в навчальній діяльності, критичне ставлення до якості викладання, самоаналіз рівня власної професійної компетенції. Тому основними показниками цього критерію є система умінь: комунікативні, організаторські, дидактичні, проектувальні (діагностичні і прогностичні).

Додаткові показники діяльнісного критерію: наявність у викладача пізнавальної потреби; переважний вибір технологій навчання, спрямованих на вивчення і засвоєння студентами теоретичної і прикладної сторін професійної діяльності; становлення педагогічно доцільних взаємин зі студентами; раціональне включення студентів у колективні й індивідуальні форми навчальної діяльності, залучення їх до полілогів, діалогів, застосування різних форм активного та інтерактивного навчання (активна комунікація, модульне навчання, ділові і рольові ігри тощо); усвідомлення важливості якості навчальної діяльності та її результатів; вибір технологій і методів викладання і навчання відповідно об'єктивних особистісних можливостей студентів; розуміння шляхів отримання знань і вміння їх викладати; врахування труднощів, з якими стикаються студенти під час засвоєння інформації і вміння надати їм допомогу для подолання цих труднощів [1, с. 45-53; 2-4; 5, с. 9-28; 6].

Особистісний критерій є системою вимог до професійно важливих якостей особистості, їх належного рівня розвитку [1, с. 45-53; 5, с. 9-28]. Основними показниками цього критерію є такі професійні якості особистості викладача: інтелект і креативність; якості, пов'язані зі ставленням до своєї професії – творчий підхід, працелюбність, уважне ставлення до обов'язків; якості, що показують стиль поведінки і діяльності викладача – самостійність, дисциплінованість, дотримання слова, енергійність, авторитетність.

Усі показники для визначення рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти було зведено до дев'яти:

- 1) теоретичні знання і практичні вміння з дидактики, методики викладання і суміжних з ними наук;
- 2) спеціальні знання;
- 3) організаторські вміння;
- 4) комунікативні вміння;
- 5) дидактичні вміння;
- 6) проектувальні вміння;

- 7) інтелект і креативність;
- 8) ставлення до викладацької діяльності;
- 9) стиль професійної поведінки і викладацької діяльності.

На основі дев'яти показників розвитку професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти, які були учасниками тренінгів з підвищення кваліфікації, виділено чотири логічні рівні прояву в них кожного з критеріїв і розроблена цілісна програма моніторингу рівнів розвитку професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти.

Розвиток розглядався як стійка послідовність змін якісних станів професійної компетентності викладачів, пов'язаний з переходом до нового рівня цілісності. Якісні зміни у розвитку професійної компетентності викладачів обумовлюють існування рівнів, кожен з яких має свої власні елементи. *Рівень* професійної компетентності викладача розглядався як відображення діалектичного характеру процесу розвитку, який допомагав пізнати її у всій багатоманітності властивостей, зв'язків і відносин.

Ступінь прояву першого, когнітивного, критерію характеризується такими ознаками рівнів володіння теоретичними знаннями і практичними вміннями: перший рівень – поверхові теоретичні знання і практичні вміння; другий рівень – знання неповні, але правильним є їх відтворення на основі розуміння алгоритмів діяльності викладача; третій рівень – не лише повне й правильне відтворення знань, а й доцільне їх застосування; четвертий рівень – створення суб'єктивно нових знань.

Для ступеня прояву другого, діяльнісного, критерію (організаторські, комунікативні, дидактичні і проектувальні вміння, а також адекватна самооцінка значущості своєї участі у навчальній роботі; корекція власної поведінки) характерні такі характеристики рівнів застосування вмінь викладацької діяльності: перший рівень – відсутність основних умінь, викладання практично неможливе; другий рівень – діє за алгоритмом, може викладати предмет, вчити інших; третій рівень – розвинута система вмінь (у тому числі проектувальних, які «попереджують творчість»); четвертий рівень

– творчо діє, незвично, нестандартно працює.

Ступінь прояву особистісного критерію (професійно важливі якості особистості) характеризується рівнями розвитку цих якостей, як: перший рівень – початковий; другий рівень – активного удосконалення; третій рівень – розвинутий; четвертий рівень – глибокий.

Ці критерії оцінювання є вихідним моментом для визначення рівнів професійної компетентності учасників тренінгів.

Виділення критеріїв, показників і рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти дало можливість діагностувати рівень розвитку як означеної якості в цілому, так і окремих її компонентів, і на цій основі цілеспрямовано будувати технологію підвищення кваліфікації.

Виконуючи *друге завдання* дослідження, ми використали комплексну діагностичну програму вимірювання рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти, яка містила різноманітні перехресні методики – самооцінку, експертні оцінки (слухачів курсів, учасників тренінгів, викладачів, адміністраторів), комп'ютерне тестування за допомогою тестових методик, які доповнювали одна одну. Для вимірювань використовувався час, відведений на вступне заняття з навчального тренінгу підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів вищої освіти «Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін у закладах вищої освіти».

Також на констатувальному етапі експерименту проводилося включене педагогічне спостереження, тестування, анкетування учасників тренінгів для з'ясування ставлення до своєї викладацької діяльності, мотивів підвищення рівня професійної компетентності. Інтерв'ю і бесіди з учасниками тренінгу сприяли розвитку належної професійної компетентності, ознайомили їх з основними ідеями й метою підвищення кваліфікації, а також з'ясували інтерес до неї.

Для виконання *третього завдання* – виокремлення й опису рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти ми,

спираючись на відповідні теоретичні і практичні напрацювання [1-6 та ін.] та результати проведеного констатувального експерименту, виділили такі рівні сформованості означеної якості: перший рівень – початковий, рівень інформованості або низький; другий рівень – репродуктивний, або середній; третій рівень – активний або достатній; четвертий рівень – творчий або високий, який започатковує рівень педагогічної майстерності. Так званий «нульовий» рівень професійної компетентності, що інколи згадується дослідниками, не брався до уваги. Адже, якщо учасникові тренінгу властива повна відсутність бачення власної викладацької діяльності, тоді ця ситуація є парадоксальною, бо, навіть якщо в нього немає досвіду означеної діяльності, він навчався більше п'ятнадцяти років у загальноосвітній школі та університеті та, як учасник навчального процесу, може мати певне уявлення про сутність діяльності педагога вищої школи.

Перший – початковий, або рівень інформованості, низький рівень професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти характеризується такими показниками:

- знання педагогіки вищої школи, дидактики, психології, методики викладання та інших суміжних наук недостатні; знання основ професійної педагогіки обмежуються лише загальним уявленням про викладацьку діяльність, знанням теорії, мають поверховий ситуативний характер;

- педагогічні вміння, педагогічна техніка мають низький рівень сформованості; потреба у застосуванні педагогічних знань у цих слухачів курсів, учасників тренінгу має ситуативний характер; навчання непослідовне, засноване лише на інтуїції, спроби реалізації різних методів навчання; властиве небажання вступати зі студентами в діалог, бесіду, дискусію, вільно виступати перед аудиторією; прагнення до творчості, імпровізації відсутнє; властива нестійкість мотивів викладацької діяльності; властива спрямованість на імпульсивний характер викладацької діяльності; переважає неадекватна самооцінка власної ролі у навчальній діяльності (завищена чи занижена), рефлексивні здібності слабо розвинені;

– професійно значимі особистісні характеристики мають низький рівень сформованості, слухачеві курсів, учаснику тренінгу властиві замкнутість, пасивність, висока тривожність, нездатність до впливу на позиції інших і аргументованого відстоювання власної думки.

Другий – репродуктивний, або середній рівень професійної компетентності викладачів вищої школи характеризують такі показники:

– знання педагогіки вищої школи, дидактики, психології, методики викладання та інших суміжних наук мають середній рівень сформованості; знання доповнені знанням алгоритмів діяльності викладача; слухач курсів, учасник тренінгу усвідомлює значимість підвищення кваліфікації для його викладацької діяльності, має знання основ дидактики, теорії професійної педагогіки, проявляє інтерес до педагогічних знань;

– педагогічні вміння і педагогічна техніка також середнього рівня сформованості; знання того, як діяти за алгоритмом, дає можливість викладати свій предмет; властивим є репродуктивний характер викладацької діяльності; переважає неадекватна самооцінка (здебільшого занижена); викладачі залежно від навчальної ситуації частково модифікують існуючу в їхній свідомості систему знань; застосовують дидактичні знання для вирішення професійних ситуацій; здатність впливати на думку інших має ситуативний характер; аргументовано відстоюють свою точку зору; ініціюють спілкування, однак недостатньо розвинута здатність підтримувати спілкування; мотив досягнення має досить стійкий характер;

– професійно значимі особистісні характеристики свідомо удосконалюються, хоча й мають середній рівень сформованості; недостатньо сформовані здібності до продуктивного спілкування, толерантність у сприйнятті партнера слабко виражена або недостатньо розвинена.

Третій – активний, або достатній, рівень професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти характеризується такими показниками:

– знання педагогіки, дидактики, психології, методики викладання та інших суміжних наук мають відносно високий рівень сформованості;

викладачі мають сформовану систему педагогічних знань, проявляють стійкий інтерес до професійного удосконалення і підвищення кваліфікації;

– педагогічні вміння, педагогічна техніка мають відносно високий рівень сформованості, викладачі вміють діяти на основі усталених алгоритмів діяльності; спрямованість на продуктивний характер викладацької діяльності є властивою, для вирішення професійних ситуацій активно застосовують педагогічні знання; викладачі усвідомлюють важливість оволодіння педагогічними знаннями і підвищення кваліфікації як умов для успішної викладацької діяльності; легко включаються в навчальну діяльність, беруть участь у бесідах і дискусіях, активно їх підтримують, аргументовано відстоюють свою точку зору; адекватно оцінюють власну роль у виконанні навчальних завдань, однак недостатньо розвинута повага до співбесідника;

– відносно високого рівня сформованості професійно значимі особистісні характеристики за всіма означеними показниками; однак має ситуативний характер здатність впливати на думку партнера; викладачі прагнуть до самоактуалізації і самореалізації у спілкуванні.

Четвертий – творчий, або високий, який започатковує педагогічну майстерність, рівень професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти характеризують такі показники:

– знання педагогіки вищої школи, дидактики, психології, методики викладання та інших суміжних наук мають дуже високу оцінку;

– дуже високі педагогічні вміння, педагогічна техніка, викладачі працюють творчо, ставлять обґрунтовану мету підвищення кваліфікації, ініціативні у навчальному процесі; активно застосовують педагогічні знання, аргументовано висувають і відстоюють свою точку зору; підвищення кваліфікації і викладання має стійкий продуктивний характер; у навчальній діяльності усвідомлюють власну роль; залежно від ситуації навчання коригують власну поведінку;

– також дуже високі за всіма складниками професійно значимі

особистісні характеристики; властива адекватна самооцінка, спрямованість на творчий характер викладацької діяльності; завдяки орієнтації на співрозмовника у спілкуванні викладачі здатні впливати на думку партнерів.

У вимірюванні взяли участь 40 викладачів (30 – Верхньодніпровського коледжу Дніпровського державного аграрно-економічного університету, 6 – Технічного коледжу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя і 4 – Кам'янського медичного коледжу). Наша методика визначення рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти полягала в узагальненні одержаних даних, зведення їх у чітку систему. Кожен учасник тренінгу оцінювався за чотирьохбальною шкалою за виділеними показниками критерію з використанням перехресних методик і самооцінки: «початковому» рівню надавався 1 бал, «репродуктивному» – 2 бали, «активному» – 3 бали, «творчому» – 4 бали. Здійснена за допомогою ЕОМ статистична обробка даних показала відповідність середніх числових значень таким рівням: «початковий» рівень – 1-1,6 бали, «репродуктивний» – 1,7-2,4 бали, «активний» – 2,5-3,4 бали, «творчий» – 3,5-4 бали. Оцінюючи за програмою моніторингу кожний критерій рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти, підраховувалися числові значення показників у викладачів, залучених до тренінгу.

Висновки. Результати вхідного зрізу рівнів професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти показали майже однакову пропорцію викладачів із початковим, репродуктивним, активним і творчим рівнями у всіх залучених до дослідження ЗВО – відповідно близько 25%, 35%, 35% і 5%. Таким чином, дібрані засоби діагностування дають можливість точно визначити рівень професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти. Основною метою проведеного вимірювання є підготовка висококваліфікованого викладача, науковця і менеджера, конкурентного на ринку праці, компетентного і відповідального, здатного до роботи за фахом на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного росту, соціальної і професійної мобільності.

Перспективи подальших досліджень визначає необхідність уточнення найефективніших шляхів вирішення актуальних проблем вимірювання професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти.

Література

1. Кравченко Л., Лебедик Л. Розвиток професійної культури викладачів економіки в умовах магістратури. *Ukrainian professional education = Українська професійна освіта* : наук. журнал. Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2018. Вип. 4. С. 45-53.
2. Стрельніков В. Ю. Проектування професійно-орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. 375 с.
3. Стрельніков В. Ю. Розвиток професійної компетентності вчителів у закладах післядипломної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1995. 24 с.
4. Стрельніков В. Складники особистісно-професійної компетентності викладача закладу післядипломної освіти. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти* : зб. наук. пр. II Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (23 травня 2019 р., Суми) – URL:<https://drive.google.com/file/d/1wFLXdkIHhKI4ZDrCdSUO2PfkfObdJ/view>
5. Стрельников В. Ю. Философские основы проектирования дидактических систем в русле компетентностного подхода. *Теоретико-методические основы внедрения компетентностного подхода в высшей школе* : монографія / под ред. д.пед.н., проф. В. Ю. Стрельникова. Харьков : Издательство Иванченко И. С., 2018. С. 9-28.
6. Цветкова Г. Г. Професійне самовдосконалення викладачів гуманітарних дисциплін вищої школи : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2014. 478 с.